

Crisi i crisi.

La crisi econòmica espanyola i la crisi mundial: dues crisis diferents que cal no confondre

ANTONI GURGUÍ
JAUME ANGERRI

Vivim uns temps de grans turbulències econòmiques. Les notícies de situacions de crisi arreu del món se succeeixen. Immersos en una economia global, seria molt còmode considerar que són els excessos de les hipoteques *subprime* als Estats Units els que ens han arrossegat a la crisi, i que ara tot depèn de les decisions de les grans cimeres internacionals –tant si Espanya hi és present com si no– per a sortir-ne.

No tots som iguals

Els autors voldríem donar un toc d'atenció en el sentit que la crisi espanyola –i, per tant, la que patim a Catalunya– és ben diferent de la crisi financera internacional. Seria, doncs, erroni, i molt greu, no prendre mesures específiques adreçades als problemes interns de l'Estat espanyol, tot esperant que el món resolgui la situació. Si no ho reconeixem i actuem en conseqüència, hi ha un alt risc que, quan l'economia global reprengui el vol, ens trobem sols i sense cap ajut.

A continuació explicarem en què es basa la nostra preocupació, que ja ve de lluny, en el sentit que, fins i tot quan l'economia anava bé, ja advertíem que potser anava a bon ritme, però en mala direcció. En aquest sentit, utilitzarem algunes referències antigues per a il·lustrar l'afirmació que el problema no és nou ni conjuntural.

Les crisis espanyola i internacional tenen un mateix origen: el que en català en diem «estirar més el braç que la màniga». En el cas internacional, principalment el sistema financer, el qual, entre uns sistemes d'incentius esbojarrats –que no feien convergir els interessos dels alts executius amb els de les institucions i les seves parts interessades– i uns instruments enrevessats –que amb l'ajut de les Tecnologies de la Informació i la Comunicació (TIC) emmascaraven la transparència i garantien la impossibilitat d'esbrinar el risc i el valor real de les coses–, va originar una fantàstica bombolla, perfectament descrita en l'acudit de les caixes d'arengades.¹ En el cas espanyol, en canvi, l'eix del problema rau en el fet que aquests darrers anys hem viscut per sobre de les nostres possibilitats, com el nou ric que, de sobte, descobreix que ha exhaurit el patrimoni del qual disposava.

En el present article ens centrarem en els problemes domèstics, deixant de banda el tema internacional.² Només cal advertir que ambdues crisis s'han sincronitzat –com era lògic– quan el fort dèficit espanyol, que obligava els bancs a captar recursos a l'exterior, s'ha trobat amb una sequera de recursos per la manca de liquiditat en el

sistema financer internacional. Això ha punxat el nostre globus, un globus diferent del que ha punxat en altres països, si bé té moltes analogies amb alguns de concrets.

En què no anàvem bé?

Durant força temps s'ha pogut tenir la impressió –derivada tant de les xifres econòmiques, com de les opinions dels empresaris catalans– que l'economia catalana³ (i l'espanyola) anava força bé. Sorprenentment bé.⁴ Al llarg dels últims anys, les taxes de creixement havien estat altes (més que en l'entorn europeu), s'havia creat molta ocupació, les persones consumien, els empresaris generaven beneficis, les exportacions creixien, la borsa pujava. En resum, en cap cas es podia dir que l'economia no anés bé.

Amb l'excusa d'aquesta aparent bonança, no es feia cap actuació significativa des dels governs per a afrontar uns desequilibris evidents. El creixement des de la fortalesa del consum no s'aprofitava per a corregir la competitivitat dels sectors econòmics.

Amb l'excusa d'aquesta aparent bonança, no es feia cap actuació significativa des dels governs per a afrontar uns desequilibris evidents.

Certament, durant un temps, una economia pot anar molt bé sense cap empenta governamental principalment per dues raons:

- Per a la immensa majoria de les empreses, el rol de l'Administració a curt termini és irrellevant, excepte pel que fa al tema fiscal, la fixació de costos d'alguns inputs (energia, aigua...) i la regulació (laboral, seguretat, medi ambient...).
- Les polítiques públiques afecten a mitjà i a llarg termini (ja siguin infraestructures, educació, o polítiques pròpiament de competitivitat com les descrites a SUBIRÀ i GURGUÍ, 2007).

Per tant, l'economia catalana funcionava bé com a resultat de la profunda transformació del conjunt del país els darrers vint anys, com a mínim. Però les possibles ineficiències –o incompetències– havien de passar factura en el seu moment, i ara ens trobem en aquest punt.

L'autèntic factor de risc era l'evolució cap a un model econòmic de baixa productivitat i de poca creació de valor i salaris baixos, amb un fort desequilibri exterior.

L'economia, doncs, anava bé. De cop, però, van aparèixer alguns indicadors que apuntaven cap a un possible canvi de cicle:⁵ a nivell internacional, la crisi dels fons hipotecaris dels Estats Units; a casa, la pèrdua d'empenta del sector de la construcció, protagonista excessiu del creixement dels darrers temps. La pujada dels tipus d'interès, amb el seu impacte sobre la capacitat de compra de les famílies i, per tant, de fre al consum,⁶ també hi tenia a veure.

En la nostra opinió, els autèntics factors de risc eren, però, uns altres. En particular, l'evolució cap a un model econòmic de baixa productivitat i, per tant, de poca creació de valor i salaris baixos, amb un fort desequilibri exterior, en absència d'una consciència col·lectiva dels problemes que tot això comportava.

A continuació s'analitzaran els principals símptomes i factors agreujants.

L'estancament de la productivitat

Aquest és l'autèntic moll de l'os dels nostres problemes, la síntesi de tots els mals i la prioritat absoluta del que cal canviar en el futur. Són innumerable les vegades que s'ha posat en relleu aquesta gravíssima feblesa.

Agafant com a referència la productivitat per persona ocupada, des del 1995 la taxa espanyola de creixement d'aquest indicador ha estat sempre

per sota de l'1 %, amb anys fins i tot negatius, mentre que l'europea augmentava una mitjana de l'1,7 % anual i als EUA el 2,3 %.⁷ Els costos laborals, per contra, van créixer el 27 % entre el 1999 i el 2007, davant d'una mitjana del 14 % en la zona euro.⁸ El creixement econòmic espanyol s'ha produït per un increment en l'ocupació, i no per una millora de la **productivitat**, com succeeix en les economies més desenvolupades.⁹ Això ha permès integrar sense excessius conflictes l'allau migratòria, però pot esdevenir una bomba de rellotgeria davant el canvi de cicle. I encara pot ser més greu, ja que no tan sols s'han creat llocs de baixa qualificació, sinó que, de manera paral·lela, se n'han destruït per la banda alta, és a dir els més qualificats, sobretot a la manufactura. El resultat de tot plegat és que cada cop hi ha més mileuristes i més universitaris desapfitats. De mica en mica ens hem convertit en un país de *low cost* ('baix cost') en tots els sentits: poca exigència, poca ambició... És a dir, mediocritat a tots els nivells, la qual cosa ha estat una actitud suïcida en un context de globalització de l'economia. En el món del futur només es premiarà l'excel·lència.

El creixement econòmic espanyol s'ha produït per un increment en l'ocupació i no per una millora de la productivitat, com succeeix en les economies més desenvolupades.

La inflació diferencial

La taxa d'**inflació** catalana ha estat sistemàticament superior a la de l'Estat espanyol, i aquesta ho era més d'un punt per sobre de la mitjana de l'economia europea. Això vol dir que els nostres productes perdien cada any entre l'1 i el 2 % de la seva competitivitat en relació amb els nostres principals competidors, que són els europeus.¹⁰ Afegit al pobre creixement de la productivitat, aquest ha estat un fet gravíssim. Els productes s'han encarat, o bé ha estat necessari reduir els marges empresarials, la qual cosa ha empès molts empresaris catalans a vendre's l'empresa per a invertir en el sector immobiliari.

Així doncs, Catalunya no tan sols ha venut menys, sinó que, a més, també ha perdut moltes empreses.

Els productes s'han encarit, o ha estat necessari reduir els marges empresarials, la qual cosa ha empès molts empresaris catalans a vendre's l'empresa per a invertir en el sector immobiliari.

A curt termini, la inflació pot ser deguda a molts fenòmens, com, per exemple, en moments concrets, a l'evolució del preu del petroli. No obstant això, a mitjà i a llarg termini, la inflació, i especialment la inflació diferencial comparada amb altres economies, és símptoma d'un desequilibri més bàsic: una despesa superior a la creació de riquesa. Fent un símil empresarial, Catalunya SA és una empresa que té uns accionistes, catalans i no catalans, que sistemàticament retiren una quantitat de beneficis superiors al que els marges de l'empresa poden permetre i, a més, reinverteixen poc i malament en la pròpia empresa la part requerida d'aquests beneficis: és el crònic dèficit fiscal de Catalunya.

Catalunya SA és una empresa que té uns accionistes, catalans i no catalans, que sistemàticament retiren una quantitat de beneficis superiors al que els marges de l'empresa poden permetre i, a més, reinverteixen poc i malament en la pròpia empresa la part requerida d'aquests beneficis: és el crònic dèficit fiscal de Catalunya

En aquest context, una empresa aplicaria una dràstica política de reducció de despeses, a més d'una gran cura per a assegurar que les inversions es justifiquen només per la seva aportació al futur creixement de l'activitat. En canvi, a Catalunya no tenim manies a afegir noves ineficiències i noves càrregues al nostre sistema productiu, que

augmenten els costos suportats pel conjunt.¹¹ A més a més, diferents unitats de Catalunya SA no productives però que absorbeixen molts recursos –les administracions públiques– inflen plantilles i cada vegada gasten més i pitjor.¹² Tot això reforça el fet que els preus creixin sistemàticament per sobre dels nostres competidors.

El canvi euro-dòlar

Catalunya té una forta dependència d'Europa en els seus mercats exteriors, i per a créixer hauria d'apostar fortament per diversificar a la resta del món. No obstant això, aquesta política va esdevenir gairebé impossible amb l'evolució de la paritat euro-dòlar, que va arribar a 1,5 quan no feia tant un dòlar valia més d'un euro. No és la primera vegada que es donen aquestes fortes oscil·lacions (recordem que d'un dòlar a 60 pessetes, es va passar a 180, per després tornar a 80), que segurament també tenen a veure amb les polítiques imposades pels interessos dels EUA. Però els darrers anys aquest factor ha complicat molt la vida dels exportadors espanyols i catalans, especialment la d'aquests darrers.

La inevitable pèrdua de pes de la manufactura

El novembre del 2005, el pes de l'ocupació en la manufactura als Estats Units es va situar per primera vegada a la història per sota del 10 %. Aquesta és una tendència inexorable, que no s'ha d'interpretar com una pèrdua de pes de la indústria, sinó com la conseqüència d'un canvi d'estructura de la cadena de valor: automatització –substitució de mà d'obra per inversió–, externalització de processos, canvi de tipologia de productes (un joc d'ordinador en lloc d'una joguina física), trasllat de la manufactura a zones amb salaris més baixos, etc. En qualsevol cas, com a economia industrial que és Catalunya, i atès que molts dels llocs de treball més qualificats estan en aquest sector, aquesta evolució, molt més greu a Catalunya del que pertocaria, ens aboca al risc d'aprofundir la immersió progressiva cap a una economia de serveis de baix valor. En aquest context,

el clam de l'expresident Pujol —«que no tanquin les fàbriques!»—¹³ esdevé una prioritat dramàtica.

El dèficit exterior

El dèficit, juntament amb la inflació diferencial, són les manifestacions evidents del desequilibri entre creació de riquesa i despesa, i ningú pot dir que és un problema que ha aflorat amb la crisi.¹⁴ Malgrat l'evolució espectacular de les exportacions catalanes als anys vuitanta i noranta del segle passat, en què el teixit econòmic català havia estat capaç d'adaptar-se a l'economia global, darrerament la balança comercial està empitjorant, amb unes taxes de creixement de les importacions que sistemàticament superen les de les exportacions. Si a això s'afegeix l'erosió de la competitivitat deguda als factors que acabem d'esmentar, les perspectives del dèficit gegantí que ja s'acumula són cada vegada pitjors. A més, l'equació tradicional havia estat dèficit = importacions – exportacions – turisme. Ara, cal sumar-hi les remeses dels immigrants, cada cop més importants.

La balança comercial catalana està empitjorant, amb unes taxes de creixement de les importacions que sistemàticament superen les de les exportacions.

Altres problemes afegits

Per acabar, l'absència de consciència empresarial dels governs del nostre entorn, a tots nivells, és preocupant. Aquest fet es detacta tant en les directives estèticament atractives però difícilment justificables com en les traves de molts ajuntaments a la implantació o el creixement de les indústries. Lamentablement, a més, a nivell espanyol és un fenomen compartit pel PSOE i el PP. Només cal recordar la posició del llavors Govern del PP davant l'OPA de Gas Natural a Iberdrola, operació amb molt sentit empresarial i que hauria estalviat molts maldecaps posteriors. En aquell

moment, des de Madrid es va prioritzar el «poder» per davant dels interessos del país. Una acció de govern que no té en compte les repercussions econòmiques de les seves actuacions difícilment ajuda a la competitivitat d'un país.

Un altre error greu dels darrers anys a Espanya ha estat prescindir d'una part molt significativa del millor capital humà de què es disposava, i perdre el coneixement de milers de professionals de certa edat. Les prejubilacions massives dutes a terme en molts sectors han malbaratat molta part del millor talent i de la millor experiència. Com alguns nous rics, s'han confós els mobles millors i més valuosos amb antigalles i s'han substituït per mòduls d'Ikea. Les conseqüències són molt importants. Per exemple, el sector financer s'ha quedat sense avaluadors de risc experimentats, gent capaç de destriar el gra de la palla i qualificar adequadament una empresa individual al marge de les notícies de la premsa econòmica. Part del problema de les restriccions de crèdit que pateixen alguns industrials –i que pot abocar-los al tancament– és que qui decideix la renovació d'una pòlissa de crèdit és una persona jove amb un màster nou de trinca, que ha llegit que el sector de l'automoció està en crisi i tira pel dret informant negativament del crèdit, ignorant totalment que es tracta d'un bon client del banc amb un historial impecable de molts anys, sense impagaments de cap tipus.

El sector financer s'ha quedat sense avaluadors de risc experimentats, gent capaç de destriar el gra de la palla i qualificar adequadament una empresa individual al marge de les notícies de la premsa econòmica.

En tota aquesta història també hi ha la crisi que no és crisi, sinó simple aterratge. En el tema de l'habitatge i la construcció, algú creia realment sostenible un ritme constructor que superava la suma de tots els grans països europeus junts? Ara resulta que hi ha gairebé un milió –o un milió i mig, segons la font– d'habitatges per vendre! Lamentablement, això comportarà la quasi

inactivitat del sector i d'altres que hi estan relacionats durant alguns anys, i és el tema en què l'acció dels governs pot ser més eficaç, a través de l'obra pública, sempre que es tracti d'actuacions que aportin valor a la societat i la facin més competitiva. Altrament, seran recursos llençats.

Igualment preocupant és la constatació que les vocacions professionals de les noves generacions es decanten cada vegada més cap a les humanitats. Els joves catalans volen ser periodistes abans que físics i funcionaris abans que empresaris, i això és un problema que cal resoldre.

Què hem de fer?

Els desequilibris esmentats tenen difícil solució. Antigament, els pecats d'estirar més el braç que la màniga o tenir una despesa superior a la velocitat de creació de riquesa es resolien amb la penitència d'una devaluació de la moneda. Ara que estem en l'euro, això no és possible. Tanmateix, és urgent trobar mesures per a estimular l'activitat interior i penalitzar les compres exteriors, i això es pot fer, en part, amb la fiscalitat. Els autors, a títol personal, som partidaris d'una important reestructuració d'impostos i càrregues, com ara una forta reducció dels impostos de societats i IRPF, compensats per un increment de l'IVA. També cal repensar alguns conceptes, com la doble compensació que suposa una indemnització per acomiadament quan ja existeix la prestació d'atur, i per contra se'ns anuncia que a partir del setembre del 2009 més de 300.000 persones es quedaran sense cap cobertura a Espanya.

Els autors som partidaris d'una important reestructuració d'impostos i càrregues, com ara una forta reducció dels impostos de societats i IRPF, compensats per un increment de l'IVA.

Certament, mesures com la pujada del IVA són una mesura inflacionària, però també ho és una devaluació. A més, la percepció de pujada de

preus es veu pal·liada per la reducció de les retencions de l'IRPF, que fan que els assalariats rebin unes nòmines netes més elevades. És possible que, actualment, el risc més gran sigui una deflació en paral·lel amb uns convenis salarials amb pujades ja compromeses, per la qual cosa una mesura com aquesta tindria un impacte negatiu molt acotat.

Així mateix, la reducció gradual de la pressió fiscal és urgent per a retornar als nivells del 2003. S'entén que això no és viable al mig de la crisi amb l'augment de despesa pública que aquesta comporta, però el sobredimensionament del sector públic que patim, amb multiplicitat de nivells administratius redundants, ens buidats de competències, etc., és un luxe que el país no es pot permetre.

Val a dir que la crisi internacional, a part d'haver desencadenat l'aflorament de la nostra pròpia crisi, ha congelat altres amenaces. D'una banda, ha tallat en sec l'escalada dels preus del petroli, que anava cap als 200 dòlars amb una inèrcia esfereïdora. De l'altra, ha reduït la relació euro-dòlar, que tant dificultava el creixement de les nostres exportacions en els mercats fora de la zona euro. Hem d'aprofitar aquest respir per a aplicar mesures que permetin recuperar el temps perdut: l'enlairament de la productivitat de l'economia, l'aprofundiment de la internacionalització del nostre teixit econòmic, la incorporació massiva de l'R+D+I en tots els nivells, la millora de l'educació, la recuperació dels valors de l'esforç i l'excel·lència, la recuperació de l'hàbit de l'estalvi, etcètera.

La gravetat de la crisi exigeix mesures valentes. Davant d'una malaltia greu, ningú espera que el metge recepti un sopar al Bulli, sinó un tractament segurament desagradable. Per tant, els ciutadans agrairan als polítics que parlin clar i facin propostes realistes, concretes, i no una llista telefònica de pedaços que fan ben poc. Caldrà, doncs, generar confiança, i això serà impossible si l'Administració no comença per aplicar-se les receptes a si mateixa: pagaments dins dels terminis, compromisos de reducció dràstica del sector públic, etc.

«El que em preocupa no és que m'hagis mentit, sinó que d'ara endavant ja no podré tornar a creure en tu.»

Friedrich Wilhelm Nietzsche

Un periodista d'*El País* escrivia recentment (5 de novembre de 2008, p.13): «*Ahora, el tsunami puesto en marcha por las hipotecas basura ha impactado de lleno en España, llevándose por delante en un solo mes nada menos que 200.000 empleos.*» En realitat, aquests llocs de treball s'han perdut per les nostres pròpies febleses i les errades que hem comès aquests darrers anys. La crisi també hauria de servir perquè comencem a assumir les pròpies responsabilitats. Tant el problema econòmic, com altres com l'educació o la justícia, només tindran solució quan els implicats deixin de traspassar culpes. El nou president dels EUA ha guanyat les eleccions amb l'eslògan «*yes, we can*». És a dir, 'nosaltres podem', però recordem també que el «*we*» ('nosaltres') inclou, sobretot i en primer lloc, la primera persona del singular.

«Sempre tenim la impressió que podríem fer millor el que fan els altres, però mai la tenim cap al que fem nosaltres mateixos.»

Emil Cioran, filòsof romanès

Hem pretès ser els més verds –les subvencions a les energies renovables del 2009¹⁵ costaran a cada família més de 35.000 de les antigues pessetes–,

els més solidaris, els més igualitaris –som l'únic país del món amb accés lliure i gratuït a la sanitat i a l'educació per a tothom¹⁶... oblidant que tot això està molt bé, però cal pagar-ho, i que l'única manera de fer-ho és creant la suficient riquesa al ritme necessari. La situació pot esdevenir encara molt més complicada, atès que molts dels excessos dels darrers anys han quedat diluïts per les massives arribades de fons europeus, que han permès tapar una gran quantitat d'ineficiències. Per al conjunt d'Espanya, el mateix es pot dir de la «solidaritat» catalana, que ha tingut un paper similar. D'una banda, a data d'avui, Espanya ja no rep fons europeus i, de l'altra, el dèficit fiscal català és cada cop més insostenible i si es manté portarà l'economia catalana a la fallida. Tot un atzucac que no es podrà resoldre sense un coratge polític extraordinari. És possible?

«Un optimista veu una oportunitat en tota calamitat, un pessimista veu una calamitat en tota oportunitat.»

Winston Churchill, polític britànic

Molts dels excessos dels darrers anys han quedat diluïts per les massives arribades de fons europeus, que han permès tapar una gran quantitat d'ineficiències. La «solidaritat» catalana ha tingut un paper similar.

ANTONI GURGUÍ

Doctor Enginyer Industrial, M.Sc.E., *Fulbright fellow*, i postgraduat en Hidrologia Subterrània i Gestió Pública.

Membre del Consejo de Seguridad Nuclear

Ha treballat a la indústria, a la universitat i a l'Administració catalana, en la qual fou director general d'Indústria.

És autor de diversos llibres i publicacions sobre energia, transports i ordenació territorial i indústria.

JAUME ANGERRI

Llicenciat en Ciències Econòmiques per la UB, màster en gestió pública per IESE i ESADE, i màster en Institucions Europees pel Ministeri d'Assumptes Exteriors.

Administrador d'Angerri Consultors SL
i professor convidat de la Universitat de Girona.

Ha estat president del comitè executiu del Consorci de Promoció Comercial de Catalunya (COPCA), director general de Promoció Comercial al Departament d'Indústria i Energia de la Generalitat de Catalunya, president de PLIBSA, director general de Comerç al Departament d'Indústria, Comerç i Turisme de la Generalitat de Catalunya, vicepresident executiu de la Fundació Barcelona Centre de Disseny (BCD), i membre del consell d'administració de l'Instituto Español de Comercio Exterior (ICEX).

També ha presidit la Junta d'Invercat i ha estat conseller de Fira 2000 SA i de Fira de Barcelona, conseller del Centre d'Innovació i Desenvolupament Empresarial de la Generalitat de Catalunya i conseller de l'Institut Català de Finances.

Bibliografia

SUBIRÀ, A.; GURGUÍ, A. (2007). *Políticas para la competitividad*. Barcelona: Antoni Bosch Editor.

Notes

1. Les caixes d'arengades dupliquen el preu en cada transacció. El darrer comprador, que pensa que deuen ser excel·lents –pel preu que n'ha pagat–, les troba podrides.
2. Vegeu l'entrevista a Gary Hamel en aquest mateix número de *Paradigmes*.
3. Presentació de les dades de l'economia catalana del 2006 pel conseller Castells el 24 de març de 2007. Vegeu, per exemple, *El País*, p. 36, d'aquella data.
4. Presentació de les dades del 1r trimestre del 2007 per l'Instituto Nacional de Estadística, el 24 de maig de 2007. Vegeu, per exemple, *El Periódico*, p. 46; *El Mundo*, p. 50 o *El País*, p. 91, d'aquella data.
5. Presentació de les dades del 3r trimestre del 2007 per l'Instituto Nacional de Estadística, el 14 de novembre de 2007. Vegeu, per exemple, *Cinco Días*, p. 43; *El Periódico*, p. 46 o *Expansión*, p. 40, d'aquella data.
6. «"The Party is Over". A Special Report on Spain». *The Economist*, 11 de novembre de 2008.
7. Vegeu, per exemple, *Expansión*, 29 de gener de 2009, p. 47.
8. *The Economist*, 3 de gener de 2009, p. 51.
9. Mentre la productivitat espanyola estava pràcticament estancada –lleuger creixement en la indústria i empitjorament en els serveis–, a Corea del Sud creixia una mitjana del 10 % anual des del 2002 («Special Report». *The Economist*, 27 de setembre de 2008, p. 7). Vegeu també, per exemple, *El País*, 5 de setembre de 2005, p. 56.
10. El 12 de desembre de 2005, *Cinco Días* ja advertia que «desde que España se integró en la Unión Monetaria Europea sus tasas de inflación han acumulado un diferencial con sus socios de 12,5 puntos, que han provocado una pérdida de competitividad con ellos superior al 10%. La apreciación del euro ha agravado más la pérdida de terreno competitivo con EEUU o Japón, con un 35% y 65%, respectivamente, desde el año 2000.» És una referència antiga però plenament vigent.
11. Qui pagarà el xou d'Endesa, per exemple?
12. Vegeu, per exemple, *ABC*, 30 de gener de 2009, p. 37, o *Expansión*, 21 de novembre de 2008, p. 38.
13. Vegeu <http://www.jordipujol.cat/ca/jp/articles/5457>
14. «Un desequilibrio de récord mundial». *El País*, 21 d'octubre de 2007, p. 4.
15. *Expansión*, 11 de novembre de 2008, p. 3.
16. *El País*, 18 de febrer de 2009, p. 27.